

լով՝ իշխանաց հաւանութեամբը ինքը անցաւ անոնց տեղ։ Վասմազ Վուլի խանին ցեղն 60 տարի մը շփութեամբ թագաւորելէն ետեւ, անցաւ Վաչա-րեանց ցեղին որ Ղինկիզխանէն առաջ կու գան։ Ֆէթհ-Վուլ շահին ատեն-ները, այսինքն 1827ին սկսաւ Պարսից և Ռուսաց պատերազմը, և Ռուս-ները յաղթելով՝ առին Հայաստանի մէկ մասը Պարսից ձեռքէն, և Հայոց կաթողիկոսարանն ալ Ռուսի բաժնին մէջն ինկաւ։ դարձեալ քառասուն հազար Հայ ալ անցուցին Պարսկաստանէն Երևանու կողմերը։ Ֆէթհ-Վուլին յաջորդեց իր թուր Սահամէտ շահ, անոր ալ՝ Եւրէտտին 1848ին։

Կը շարունակուի։

Հին Քնար

Բ

Թեոդորոս Երզնի

Ի Խորհուրդ առագ երկուշաբթին։

Յետ Ասորոս Երզնի ամենէն նշանաւոր և բանաստեղծական երգ մեր հին քնարին, գոնէ կցրդոց գրոց մէջ, այս հետեւեալ կցուրդ կամ շարականս է, աւագ երկուշաբթի օրուան համար շինուած։ որոյ խորհուրդն կամ յիշատակնէն աստեղծից գուրս հանուին ի դրախտէն։ Երգոյս հեղինակն յայտնի է անուամբն՝ Թեոդորոս։ Ինչպէս երգոյն առաջին մասին տնազուիքն կապեն։ ուր և նորօրինակ բան մը ըրած է հեղինակն։ անուանը Վ գրին սկզբնաւոր բառ չգտնելով կամ չուզելով դնել, ծանօթութիւն մը կ'ընէ, բայց ծանօթութիւնն այլ երգոյն կարգն անցուցեր է եղանակաւոր խաղերով։ «Օ անբանականն ի բաղաձայնս թողլով ըզգիր», այսինքն զտառն Ր, զոր անբանական կոչէ իբր անբանական մեր լեզուիս, որով սկսած բառ չկայ։ Եւս

նորաձեւ մտածութեամբն այլ անշուշտ կ'երևի քերդողին բանաստեղծական հանձարն։

Բայց ով է այդ Թեոդորոսն և որ դարու։ վկայուած չէ։ Ի՞նչն արժան և հաճոյ է գիտնալ, որ Թեոդորոս և (որ նոյն է) Թորոս անուամբ ոչ միայն հին հեղինակներ ունիմք, այլ և հին և նոր երգիչներ։ Ինչպէս գերադասեմք և մեծ բաժնաւորութիւն Թորոս երաժիշտ մը յիշեալ ի Վախի քաղաք ի սահմանս Կիլիկիոյ, յամին 1643։ — Պօլիթ Թորոս երաժիշտ և ճգնաւոր եպիսկոպոս մը վախճանեալ յԱմիդ յամին 1577։ յայտնի է որ ասոնք շատ նոր են մեր երգէն և նաև անոր օրինակուած ձեռագիրներէն, որ 500 տարիէ աւելի հին են։ և ոչ այլ Իմաստասէս և հանձարեղ Թորոս Թափրանց որ հաւանօրէն մեր () շին թագաւորի զրաներէցն էր, և վախճանեցաւ յամին 1342։ Ինչէն այլ առաջ կու ճանչնամք ի վերջ յԱրաբու և ի սկիզբն յԱրաբ զ'Երաթեալ երաժիշտն Թորոս որ Խորբերդու Ս։ Յովհաննէս եկեղեցւոյ (հաւանօրէն և վանաց) առաջնորդ է եղեր, և հայր և սրբանեալ կրօնաւոր անուանի։ Եւս ընտրեալ անձէն այլ վեր և հին կարծեմք մեր երգոյն հեղինակն։ Թեւրևս ինչուան առ Քաթենասորն Թեոդորոս կրնամք հանել, որ Երաթու հեղինակ է, և այլ աւելի առաջ՝ առ Թեոդորոս աշակերտն Սովսիսի հեղինակի Պիտոյից գրոց, որ սովորաբար Խորենեցւոյ կ'ընծայուի։ որով և Թեոդորոս կ'ըլլայ ի վերջ Եւ ի սկիզբն Օ դարու։ և նոյն իսկ յիշեալ գրոց ճարտասանական օրինակաց ոմանց հեղինակն կարծի նոյն Թեոդորոս։ հոն Երաթայ գրախտէն ընկնալէն ետեւ իր բերնէն երկու բարաւնութիւն կայ, որոց մէկուն մէջ քիչ մը մեր երգոյն մօտենան իմաստքն։ Եթէ ուզէ ընթերցողն՝ զայն այլ կարդայ զայս՝ այլ։

Ի խորհուրդ առագ երկուշաբաթի :

Սաքաւոր երկնաւոր ամենակալ Հայր, նախախնամութեամբն ստեղծեալ զարարածս, և յօրինեալ մշտնջենաւորակից սուրբ Հոգւոյն : Եւ ետես զի բարի է :

Երրորդութիւն սուրբ անիմանալի լոյս, համասփիւռ ծաւալումն, ճառագայթարձակ հրակերպ երեւմամբ. նիւթ անգոյ. բարեգործեալ զփափկութեան զգրախտն ի հանդերձեալ տիրականին առ ի ստեղծուածոյս բնակութիւն : Եւ ետես զի բարի է :

Եւ է պատմել զհրաշատեսակ, զաստուածատունկ ծաղկաւէտ ծառազարդ բուրաստան դալարավայր վայելչութեանցն զգեղեցկութիւն, ի յորդառատ ոռոգմամբն ճոխացելոյն. որ և ի նմա քառավըտակ բղմամբն արբուցանէր զչորեքծագեան զտիեզերս : Եւ ետես զի բարի է :

Պաղարեցոյց արարիչն զմարդն ի դրախտին. ստեղծեալ ամենազօր հրամանաւն, ի հակառակիցն միաբանեալ ի պատճառս առ ի չմեղ բնութեանն : Եւ ետես զի բարի է :

Եւ նկբ նախամօրն տկարացեալ օձին դաւաճանութեամբ՝ զպատուիրանն մոռացեալ խաբեցաւ, և պարտեցաւ ի դառնութեան ճաշակէն. և յարարէն պակուցեալ զարհուրէր : Եւ ետես զի չար է :

(Օ) անբանականն ի բաղաձայնս (Թողլով զգիր) Սլբասցուք զհօրն զվտանգն, զախտն որդեսպան. զիշխանականն ընկալեալ՝ արտաքսեցան յանհրապելի և յանմերձենալի լուսոյն : Եւ ետես զի չար է :

Եւ նիւթ արտօսք բազում և ի վերայ այրակորոյս նախամօրն գլորման՝ որ թէպէտ զպատուիրանն մոռացեալ խաբեցաւ, այլ տէրն կենաց յաղագս վճռին դատապարտութեան ի վերայ ածեալ դարձուցանէր ի հող : Եւ ետես զի բարի է :

Եւ երտ իմ արթուն է առ քո անյիշաչար բարերարութիւնդ բազումողորմ Ստուած. որ կուսական ծննդեամբդ և կենարար խաչիւդ զանիծիցն բարձեր զվճիռ. զմեղուցեալ ծառայս մի մոռանար, այլ յիշեա ողորմութեամբ քո, որ միայնդ ես մարդասէր :

Եւ երէք մօր իմոյ մարտեան ընդ իս, և եղին զիս պահապան այգեստանոյն. (Օ) ի զայգին իմ ոչ պահեցի :

Եւ տուծոյ տնկագործութեանն հաւատարիմ կենաց ծառ՝ ի միջոցին կառուցեալ ի փափկութեան դրախտին, բարունակաձև զամենայն յինքեան պարունակէր սկզբնածնին զօրութիւնն : Եւ դրէմ սորա բաժանեալ գունագեղ աւորիչ բաղադրութեամբն զերկաքանչիւրոցն զանցայտն ունելով, զբարոյն ասեմ և զչարին : (Օ) ի զայգին իմ ոչ պահեցի :

Եւ եղեցիկ պատմութեանն զարդարեալ էի և տէր էի ամենայն կենդանեաց. յանկարծօրէն պատահեաց արտաքոյ բարւոյ ինձ լինել, և խաւարազգեստիս այսմիկ հանդիպիլ մարմնոյս. քանզի մախացաւ ընդ իս բանսարկուն սատանայ, և կորզեաց զիս յանբաւ բարութեանց : (Օ) ի զայգին իմ ոչ պահեցի :

Եւ եւս այսորիկ և յամենիմաստէն Ստուծոյ յերեսաց սարտուցեալ սաղարթաւ պատ եղանելով իուսափէր ընդ աւետուղէշ տնկոյն, չհրաժարէր ի մահա համբոյր պատուհասողէն. այլ ի հեղահարցումն դիտողին յուսազնեալ

յանգէր, « Ս'ի արդեօք կարծիցես զիս չհրամայեալ խարոյն հպենալ », տիրապատճառեալ աղեղնաբանէր. և ի կողամատն անցուցանելով զառիթ խարոյն ճաշակման : Օ ի զայգին իմ ոչ պահէցի :

Սեաւ եմ ես և գեղեցիկ, դստերք Լյուսաղէմի, մի հայիք ընդ իս. զի սեւացեալ թխացեալ եմ ես քան զվրանն Սեդարու և քան զխորանն Սողոմոնի. քան զի խեթիւ հայեցաւ ընդ իս արեգակն : Օ ի զայգին իմ ոչ պահէցի :

Վանգի անարատ լուսոյն եղէ կերպարան, խորացեալ ի հողեղէն պատկերին, սկզբնատպին գեղեցկութեամբն փայլեալ. իսկ փորձութեանն զբոցակէզ տապ մոլորութեանն ի վերայ արկանելով՝ մինչդեռ բողբոջէի առանց արմատոյ, ի վերայ հասեալ ըմբռնեաց զգալար և զուարճացեալ տեսիլ իմ. սեւցոյց խորշակաւն : Օ ի զայգին իմ ոչ պահէցի :

Նա ձայն եղբորորդւոյ իմոյ. սա եկն արշաւելով ի վերայ լերանց (Եթեւեայ) արարչական սիրով փութացեալ ի ինդիր գերելոյն ի մահ, արքայական պատկերին. առ ի հատուցանել զդատաստան դաւաճանութեան խաբողին ի կորուստ թշնամոյն : Եւ բարձրացեալ ի վերայ դատապարտութեան փայտին՝ ողկոյզ օրհնութեան. աղբերացոյց ինձ զուրախարար բաժակ կէնարար արեամբն. և աստուածային հրաշագործութեամբն վերածեաց ի խաւարասէր բանդէ կապանաց, և բարձրացոյց ի փառս առաջինս արքայապատիւ ճոխութեանն : Սա ան որոյ և մեք գոհացողական ձայնիւ երգեսցուք փրկողին զփառս ի պատիւ աստուածութեան նորա, յաւիտեանս ամէն :

Ետանոր ժողովեալքս ի տաճար փառաց սրբութեանդ քո, անկանիմք առաջի անոխակալ քո տէրութեանդ. մի թողուր զմեզ յօգնականութենէ քումմէ, այլ պահէա ամրածածուկ ընդ հովանեաւ կենսատու սուրբ խաչին. որ միայնդ ես մարդասէր :

Աշխարհագրական լայնութիւն և երկայնութիւն :

(Տես երես 60)

Գ

Ինչպէս ինքնուրեք երկայնութիւնն : — Ի՞նչ և է տեղւոյ մը լայնութիւնը բացատրելու և գտնելու ժամանակ, երկնից երեսն այլ և այլ կէտեր և գծեր հաստատեցինք, առ որ կարող ըլլանք վերաբերիլ, ինչպէս են բնութիւն ու երկնային հասարակածը : Լայնութիւնը գտնելու համար, բաւական է այն տեղւոյն զենիթին դիրքն որոշել համեմատութեամբ այս կիտից և գծից : Բայց երբ խօսքն երկայնութեան վրայ կու գայ, ինդիրը բոլորովին կերպարանափոխ կ'ըլլայ. և սակայն անկարելի

է բացատրել երկայնութիւնն առանց վերաբերելու զոնէ երկու տեղեաց, այսինքն մէյ մը այն՝ որուն երկայնութիւնը կը փնտռուի, մէյ մ'ալ այն՝ որ կ'ընտրուի իբր կէտ հաստատութեան, ուրկէ պէտք են սկսիլ ամենայն երկայնութիւնք : Եթէ կարելի ըլլար դիտել երկնից երեսն այն երկու կէտերն որ մի և նոյն ժամանակ երկու տեղեաց զենիթն են, այն ատեն կը գտնուէր առանց երկայնութեանց տարբերութիւնը, միտք դնելով թէ երբ այս երկու կէտերն այն տեղւոյն միջօրէականէն կ'անցնին՝ որուն երկայնութիւնը կը փնտռուի :

Երկայնութեանց գիւտին մեծ առաջարկութիւնը լաւ հասկնալու համար, երեւակայէնք երկրագունտս իր թաւալական շարժմամբն առանցիցը վրայ դառնայ, և շուրջ պատած երկ-